

DESPRE RADICALISM ȘI RADICALITATE

Mircea MARTIN

Dicționarele, în genere, inclusiv cele de științe umane și de filosofie, nu sunt prea generoase și nici prea explicite când e vorba să definească radicalismul. În multe dintre ele, termenul lipsește pur și simplu: am efectuat asemenea incursiuni, soldate cu o perplexitate crescândă. Atunci când e considerat demn de atenție, radicalismul este definit în primul rând (și chiar exclusiv, uneori) ca o mișcare politică – uneori, ca o stare de spirit – din Anglia începutului de secol XIX, în favoarea votului universal și împotriva oligarhiei. Ni se mai semnaleză apariția unui partid radical în Elveția anul 1848, ca și coagularea unui curent de idei purtând acest nume în Franța anilor '30-'40 ai aceluiași secol XIX, ilustrat de republicani intransigenți precum Ledru-Rollin și Gambetta („*nemuritorul Gambetta*” invocat de personajul lui Caragiale). Această mișcare politică a vizat, la rândul ei, sufragiul universal, dar și laicizarea statului, prelungindu-se în forme diverse, când individualiste, când, mai rar, colectiviste (nelipsite de accente autoritariste) până imediat după al Doilea Război Mondial.

Unele dicționare de specialitate vorbesc despre un radicalism filosofic în cadrul căruia se înscrie doctrina politică, economică și filosofică a lui Jeremy Bentham și a fraților Mill (John Stuart și James), doctrină caracterizată prin utilitarism în morală, liber schimb în economie și asociaționism în epistemologie. Sub aceeași denumire e pomenită și „*o filosofie a punctului de pornire radical*” (un punct zero de la care trebuie regândite toate problemele); sunt citați aici autori precum Hegel, Fichte și chiar Descartes, cu înțelesul său ca metodă radicală. Deși această versiune a radicalismului mi se pare că acoperă cu adevărat conceptul ca atare, nu mă voi opri asupra ei pentru că, în ce mă privește, urmăresc accepția largă a termenului – pe care dicționarele par să o evite sau să o ignore.

Alte versiuni ale radicalismului în sens larg sunt, la o sumară inventariere, anarhismul și nihilismul, dar și fundamentalismul (nu numai religios, ci și politic) și totalitarismul (nu numai politic, ci și tehnologic). Desigur, toate aceste *isme* trebuie considerate în pluralitatea manifestărilor lor temporale și spațiale. Milenarismele de tot felul sunt, și ele, forme ale radicalismului. Dar cultul personalității și apologetismele în genere, nu intră, la rândul lor, în această categorie?

Observăm că la originea tuturor acestor radicalisme se află un impuls absolutizant, fie că vizează o idee, o stare de lucruri sau o persoană. Ajungem astfel la un concept în a cărui sferă largă radicalismul intră ca o componentă inițială: absolutismul. Când Ludovic al XIV-lea afirmă peremptoriu: „*Statul sunt eu!*”, el consacră prin această sentință radicală formula absolutismului politic. Dar absolutismul are și versiunile lui filosofice în ale căror puncte de pornire inițiativa radicală este prezentă.

Ce cred că trebuie neapărat adăugat este faptul că toate *isme* enumerate mai sus – în care radicalismul e implicat și pe care, într-un fel sau altul, absolutismul le subîntinde – se constituie ca niște uriașe generalizări, ca niște totalizări care, cel puțin în formele lor social-politice, promovează, vor să impună – și unele chiar impun – o versiune reductivă asupra lumii. Sunt, prin urmare, totalizări... parțializante. O parțializare – și încă vehementă – nu lipsește nici în fundamentalismele și neo-fundamentalismele religioase, de n-ar fi să avem în vedere decât ceea ce unii istorici numesc „radicalism islamic”, prezent nu doar în țările islamice, dar și în Anglia sau Franța. Nu trebuie uitate, desigur, nici manifestările violente ale diverselor secte (neoprotestante și nu numai).

O întrebare nu poate fi ocolită: ce relație există între radicalism și extremism? Mai exact, extremismul e inerent radicalismului sau radicalismul e inerent extremismului? Se implică reciproc cei doi termeni sau nu? Dacă e greu de conceput și de identificat un extremism fără idei și gesturi

radicale, inerența unor poziții extremiste în concepțiile și în atitudinile radicale mi se pare discutabilă. Extremismele religioase, politice sau artistice sunt întotdeauna radicale, radicalismul nu este însă în mod obligatoriu extremist în toate stările lui. Pozițiile radicale în filosofie acceptă cu mare dificultate calificarea lor drept extremiste – mai ales dacă luăm în considerare autori precum Descartes ori Kant. Nici măcar lui Nietzsche nu i se poate aplica, fără rezerve și în totalitate, eticheta de extremist, în ciuda exacerbarilor sale.

Nu cred că putem înainta în această discuție dacă ignorăm existența unui radicalism „rău” – identificabil, la rigoare, în toate timpurile și în toate câmpurile de activitate, dar manifestat cu asiduitate mai ales în politică. Exemple abundă și chiar prisosesc; mă opresc, pentru început, la unul de-a dreptul exponențial: „*Cine nu e cu noi, e împotriva noastră*”. Fraza apare adeseori în discursul liderilor politici (și încă mai des în mintea lor!), încât nici nu mai are importanță cine a formulat-o primul. I se atribuie lui Lenin și rămâne, oricum, caracteristică pentru tactica și strategia comunismului leninist, ca și, în continuare, pentru gândirea totalitară. E o sentință radicală, paradoxală în exclusivismul ei, căci echivalarea oricărei rezerve față de o poziție politică anumită cu opoziția ne îndreaptă către o zonă de non-relevanță și confuzie, contrară pretenției de a tranșa lucrurile. Dar acest paradox e relevant numai dintr-o perspectivă intelectuală, nu și dintr-una politică.

Un exemplu edificator de radicalism „rău” ne oferă Lucian Blaga într-un articol intitulat *Silogismul slav*, pornind tot de la experiența nefastă a bolșevismului. El citează la început silogismul de manual, cu treptele sale bine cunoscute: „*Toți oamenii sunt muritori. Socrate este om. Ergo: Socrate este muritor*”. Și ține să observe că „*așa se gândește, de obicei, în Europa*”. După care imaginează – bazat însă pe o experiență istorică – felul în care se radicalizează acest silogism clasic și în care se stâlcește logica în varianta „slavă” (de fapt, bolșevică): „*Toți oamenii sunt muritori. Socrate este om. Ergo: Lui Socrate nu-i rămâne altceva de făcut decât să se sinucidă*”.

Spre a vedea că nu orice radicalizare înseamnă deformare sau aberație, să ne oprim la o secvență din cultura franceză. Este faimoasă datorită nenumăratelor citări pedagogice replica personajului din Montesquieu: „*Cum poate fi cineva persan?*” Replică pe care autorul o introduce spre a condamna suficiența unei societăți și închistarea unei epoci. Și o face cu o ironie nelipsită ea însăși de radicalitate. Ei bine, peste mulți ani, un alt autor francez, Paul Valéry, prelungește și radicalizează întrebarea pusă de înaintașul său, reformulând-o astfel: „*Cum poate fi cineva ceea ce este?*” Generalizarea este aici maximă, spectaculoasă, dar nu abuzivă: printre altele, și pentru că autorul se include în ea, iar ironia poate fi citită și ca autoironie.

În spațiul politic autohton, lui Iuliu Maniu, de pildă, i s-a reproșat adesea absența radicalismului, ezitarea și amânarea unor luări de poziție tranșante; nimeni nu i-a contestat însă radicalismul în ordine etică, altfel spus, intransigența morală. Cei care, după 1990, au pretins că-i sunt urmași au inițiat faimoasa-radicala restituție „*in integrum*” ale cărei consecințe catastrofale pentru economia și cultura acestei țări se văd abia acum, în deplinătatea lor tragică.

Dincolo, însă, de asemenea decizii și gesturi vecine cu iresponsabilitatea, ne putem, totuși, întreba de ce, când vorbim despre radicalism, simțim că numim ceva – o atitudine, o opinie, o concepție – duse la extrem, la o limită, la un punct situat dincolo de așteptările noastre, așa-zicând firești. Nu extremism, prin urmare, dar extrem. Nuanța contează, aici, ca și în alte locuri.

Se confundă acest extrem cu excesivul? Presupune radicalismul un exces? Este radicalismul întotdeauna excesiv? Este o întrebare-cheie, în opinia mea; de răspunsul la ea depinde sensul pe care-l dăm definiției înseși: ne vom îndrepta spre identificarea radicalismului cu dreapta măsură ori cu lipsa de măsură? Într-o primă mișcare, am fi tentați să-l asociem, într-adevăr, cu excesul: dacă n-ar fi în niciun fel excesiv, l-am mai numi radicalism? Cum și unde se face diferența între o judecată dreaptă, adevărată și una radicală? Ajunge, oare, să spunem că judecata radicală este, în plus, îndrăzneată, curajoasă, nu doar corectă, ba chiar riscând uneori incorectitudinea prin accentele unei mari pasiuni intelectuale sau din cauza condițiilor dramatice în care se afirmă? Problema excesivului rămâne însă și, odată cu ea, amenințarea erorii, riscul abuzului.

Pe de altă parte, dacă am elimina excesivul și am avansa ipoteza că orice susținere convingătoare, orice demonstrație impecabilă și irefutabilă, orice poziție inteligent apărută și consecvent menținută înseamnă radicalism, nu riscăm să-l confundăm cu „lucrurile bine făcute”? Iată

cum rămânem încă în pragul definiției, a cărei dificultate vine, fără îndoială, și din faptul că nu întâlnim aproape niciodată și niciunde radicalismul în stare pură.

Să începem însă cu ceea ce este imediat evident. Indispensabilă în definirea radicalismului mi se pare că este ruptura, cezura, separația netă față de starea – teoretică sau practică – anterioară. Radicalismul cultivă principiul de șoc, mizează pe efecte de șoc. El vrea să schimbe, să clatine, nu să consolideze. E mai degrabă demolator, distructiv, decât edificator, constructiv. Nu e nevoie de lungi și amănunțite incursiuni istorice: se vede cu ochiul liber, la noi și aiurea, că radicalismul este cu precădere unul negator, adoptând de cele mai multe ori formula rechizitoriului, nu pe cea a pledoariei.

Gestul de „înlăturare” maiorescian, negarea de către Lovinescu a tradiției culturale autohtone anterioare occidentalizării, „Nu”-ul tânărului Eugen Ionescu reprezintă doar câteva exemple. Iar, dacă ar fi să invocăm cazuri mai aproape de noi în timp, dar nu și în spațiu, radicalismul subversiv al deconstructivismului derridean ori acela anti-fundaționalist al lui Richard Rorty ne vin cu ușurință în minte.

Radicalismul afirmativ, pozitiv e mult mai rar, totuși există. El este, de obicei, idealizant, proiectiv, uneori profetic și chiar misionar, fără a fi neapărat religios. Dar se poate manifesta și ca un program de acțiune (sau de reacție) în raport cu starea unei societăți sau a unei profesii. Spre a nu rămâne în abstracțiuni, trimit la radicalismul pașoptiștilor autohtoni (atât cât a fost), la ceea ce Călinescu numea „mesianismul utopic” al muntenilor și la „mesianismul pozitiv” al moldovenilor, la Nicolae Bălcescu și, respectiv, la Mihail Kogălniceanu.

Dar există și radicalisme manifestate în doi timpi: al negației și al afirmației; se atacă fundamentele unei concepții, se demolează edificiul unei teorii, iar în pasul următor se propune, pe fundamente noi, o altă concepție, se construiește o teorie nouă. Criticismul kantian ilustrează în chip strălucit acest radicalism constructiv.

Evident, diferențele sunt mari de la un caz la altul și de la un context la altul, dar o definiție s-ar cuveni să le acopere pe toate. Dincolo de inițiative personale sau de reacțiile unor grupuri ori școli, este incontestabil faptul că *demitizările* și *demistificările* reprezintă acțiuni intelectuale prin excelență radicale. Și, în genere, lupta împotriva *aparențelor*, cu atâția protagoniști în filosofie, în jurnalismul (politic sau nu) și, mai ales, în literatură. Mai puțin obișnuită este însă lupta împotriva *evidențelor* ($2 \times 2 = 4$) purtată de un filosof „privat” precum Lev Șestov, al cărui iraționalism radical sfârșește într-o paradoxală apologie a „*lipsei de temeuri*”; cu puțină imaginație, am putea vedea aici o anticipare – în plin interbelic – a Deconstrucției.

Să încercăm să fructificăm datele adunate până acum, omogenizându-le în jurul sugestiilor oferite de etimologie. Radicalul termenului „radicalism” ne dă o direcție sigură: aceea de „a merge la rădăcină”, adică la originea lucrurilor, cu varianta negativă „a tăia de la rădăcină”. Dar în ambele variante e vorba de „a merge până la capăt”, de a duce un gând, o acțiune, până la capăt. Cu o formulă care nu „merge” decât în franceză, am putea spune că radicalismul este un *jusqu’aboutisme*.

Reprezentându-mi-l în chip ideal, aș spune că radicalismul este o perspectivă ultimă, simultan totalizatoare și parțializantă, fundamentală în sensul că fundamentul îi este punct de pornire și țintă; vizând ceva originar și final în același timp, el neagă opinii și soluții anterioare, impunându-le pe cele proprii într-un mod caracteristic: este exclusiv și exclusivist, decolonizator și colonizator totodată.

Modurile sale de manifestare sunt multiple, în funcție de obiectul căruia i se aplică și, e nevoie să repet, de contexte istorico-sociale și profesional-intelectuale. Există, cum am văzut, un radicalism în filosofie, în ideologie și în politică, în morală, în diverse alte domenii ale culturii. Există și un radicalism în știință, în diversele ei ramuri și ramificații, care – trebuie spus și subliniat – intră, la rândul lor, într-un concept lărgit de cultură. Deși, mă întreb, câți oameni de știință și-au permis luxul radicalismului fără să-l pregătească – și, într-un fel, să-l atenueze – prin cercetări amănunțite și analize răbdătoare?

Este acum momentul unei noi disocieri. Constatăm că există un radicalism doctrinar, ideologic, impersonal, un radicalism al teoriilor, al direcțiilor și tendințelor, al școlilor de gândire. Dar cred că există și un radicalism liber de aceste apartenențe, despovărat de peceți ideologice,

politice, doctrinare, un radicalism al persoanelor. Desigur, aceste persoane sunt, la rândul lor, tributare unei formații anume, unor influențe, libertatea lor este orientată într-un fel sau altul. Dar impulsurile, inițiativele sau luările lor de poziție radicale nu se înscriu în direcții sau școli, sunt angajate mai degrabă caracterial decât ideologic.

Numesc acest radicalism – pe care-l înțeleg ca pe o atitudine personală în fața unei probleme, a unei situații, a unui text – *radicalitate*. În definierea radicalității se regăsesc trăsăturile caracteristice ale radicalismului – însă conotate personal, nu ideologic. În anumite cazuri, la anumiți autori, radicalitatea pare a fi înscrisă în însuși modul de a gândi, într-o formă a minții.

Vorbind despre aroganță, n-aș dori să trec mai departe fără să mărturisesc, nu fără jenă, că, purtat de elanuri radicalizante, am căzut și eu în acest păcat. Probabil că nu o singură dată și nu într-un singur caz, dar asupra acestuia mă voi opri ca exemplu. Scriind un eseu despre „dicțiunea ideilor“, îl încheiam, după o argumentație strânsă, cu această afirmație conclusivă: „*Nu cred numai în vocația teoretică a formei, dar și în forța ei de iradiere ontică. Estetica scrisului poartă în sine o etică*“. Nu mă mulțumeam însă cu atât și adăugam, radicalizând: „*Restul e retorică pedantă sau jurnalism de duzină*“. Afirmația făcea sens în logica demonstrației mele de atunci, când mai putea fi citită și ca o decizie oblică de o presă scrisă la comanda regimului, dar ea, afirmația, pe lângă faptul că era arogantă, nici nu era adevărată. O asemenea exigență radicală nu are cum să fie adoptată sau îndeplinită în presa cotidiană. Prin urmare, a existat și există în continuare un jurnalism onorabil, care nu poate și nici nu trebuie să cultive exclusivitatea expresiei. La fel, se poate concepe și realiza un comentariu critic și în alte moduri decât cel propus de mine, fără a merita reconsiderarea mea. Ce însemna acel „rest“? Restul acela se confundă cu o parte importantă din discursul metaliterar, fără a mai vorbi de acela al cercetării științifice. Cam mult! Panta radicalității este îmbietoare, antrenantă și, nu o dată, abruptă...

Să rămânem în spațiul criticii literare și să luăm un alt exemplu. „*Canonul se face, nu se discută!*“ – spune și scrie Nicolae Manolescu, plictisit, probabil, de atâtea teorii și discuții în jurul canonului, vehiculate și purtate cu o anume asiduitate la noi, la un moment dat. Formulă radicală, memorabilă chiar, și ușor adoptabilă de admiratori, ca și de tot felul de amatori fericiți că sunt astfel autorizați să renunțe la prea complicate lecturi și la prea abstracte sau prea tehnice delimitări.

Cu cei treizeci de ani de cronică literară în spate, susținută la *Contemporanul și România literară*, reviste prin excelență canonizante, Manolescu are o anume îndreptățire biografică și morală să afirme așa ceva. Dar, din perspectivă intelectuală, respectiva sentință este de-a dreptul bizară. Cum adică, „*nu se discută!*“? Cum să pui în opoziție canonul – de fapt, canonizarea – cu discuția, cu dezbaterea? Ce canon s-a „făcut“ fără discuții și cine îl va fi „făcut“ în acest fel? Nici măcar canonul clasicist, fondat pe principii clasiciste și în plin regim absolutist, nu s-a constituit, literalmente vorbind, decât tot prin discuții, reacții, polemici. La impunerea canonului neomodernist în literatura română, N. Manolescu a avut, într-adevăr, o contribuție importantă – chiar decisivă, deși nu exclusivă –, dar această contribuție rezidă nu numai în cronicile sale, ci și în articolele teoretice și participări la dezbaterile din epocă. „*Canonul se face, nu se discută...*“ – formula a „prins“ la noi, dar nu pot să nu mă întreb: s-ar putea „ieși“ cu ea dincolo de Curtici?

Un discurs radical are, desigur, o forță de impact mai mare decât unul nuanțat; cel dintâi impresionează un număr mai mare de auditori/cititori, cel de-al doilea este apreciat de mai puțini, dar de o mai bună calitate intelectuală. Nuanța pretinde o atenție predominant analitică, radicalitatea forțează o atenție preponderent admirativă. Prestigiul obținut pe cele două căi este acordat de categorii diferite de receptori.

Discursul radical este preponderent monologic, pare astfel conceput încât să închidă orice discuție, să facă imposibilă orice replică. Ambiția definitivului îl animă, chiar dacă, în practica propriu-zisă ea a fost rareori împlinită. Radicalul pune pasiune – și deseori chiar patimă – în rechizitoriile sau pledoariile sale. Nu se îndoiește niciodată de sine, perseverează în propriile convingeri cu o încredere nemăsurată în justetea lor. El proclamă, proferează. Patetismul nu îi este străin chiar când inteligența îl menține în implicat.

Dialogică prin însăși natura sa, nuanțarea pune în joc o mai mare atenție și, mai ales, *măsură*, evită să forțeze argumentarea – care poate fi și în acest caz pasionată, dar niciodată pătimașă.

Patetismul își poate face și aici apariția, însă doar rareori și numai ca un efect decalat al acumulării unor disocieri răbdătoare și relevante.

Radicalul nu intră în dialog pentru că, dacă l-ar accepta, ar însemna să reducă din forța de impact a propozițiilor sale. Chiar atunci când se mobilizează împotriva unei teze anume (neavând, prin urmare, cum să evite o referire directă la ea), polemica sa nu admite, decât cel mult retoric, îndreptățirea poziției preopinentului, preferând, în majoritatea cazurilor, să o respingă în bloc. A fi nuanțat chiar și în polemică înseamnă, dimpotrivă, să recunoști relevanța (câtă este) a „celeilalte părți”, să identifici eventuale puncte în care o convergență ar fi posibilă, fără a ceda însă în privința esențialului; o replică nuanțată nu e deloc mai puțin fermă decât una radicală.

Radicalizarea e un proces, o mișcare a minții (și a sufletului, adeseori) ce se opune, pe de o parte, ambiguității, echivocității, confuziei, iar, pe de altă parte, neutralității, imparțialității, echidistanței, indiferenței. Mizele sunt, de regulă, mari, gesturile sunt fără întoarcere, conform principiului „totul sau nimic”. Aici se află „esența” radicalității. Numai că, trecând peste faptul că există – și au fost problematizate ca atare – o „indecidabilitate” radicală (Derrida) și o „neutralitate” radicală (Blanchot), reducționismul și exclusivismul rămân componente inevitabile ale comportamentului radical.

Riscul radicalizării este acela de a cuprinde în/prin asumarea sa tranșantă atât de puțin din realitatea mentală (socială, materială), încât partea de care se desparte rămâne inacceptabil de mare. „*Eroarea*, spune undeva Pascal, *vine din excludere*.” Paradoxul radicalității, ca și, cum am văzut, al radicalismului este de a parțializa și generaliza în același timp. Distincțiile sale tăioase evită sau ignoră adesea dificultățile și neglijează complicațiile ivite pe parcurs, dar pierd în acest fel și contactul cu complexitatea (situațiilor, persoanelor, lucrurilor). Nu poți fi, din păcate, și radical, și complex.

Poate fi radicalitatea subtilă? Nu exclud o asemenea posibilitate, dar abordarea ei directă, frontală și, de cele mai multe ori, exterioară o face mai degrabă inaptă în această direcție. „Orbirea”, despre care am vorbit, reprezintă și ea un impediment. În schimb, între nuanță și subtilitate sau complexitate, relația este una de afinitate. Mai mult, nu cred că se poate vorbi despre complexitate sau despre subtilitate fără a implica noțiunea de nuanță și actul în sine al nuanțării.

Ce îi mai lipsește radicalității este ironia; bineînțeles, în cazul în care nu apelează la forma ei extremă, sarcasmul. Cât despre autoironie, mă tem că o prezență a ei activă ar descuraja orice inițiativă radicalizantă (exemplul citat anterior din Valéry ne invită însă la circumspecție). În schimb, putem bănuși că în însuși actul nuanțării e implicată o distanță ironică față de impulsurile absolutizante, față de graba generalizantă ce caracterizează deseori radicalitatea. Iar autoironia se constituie ca un factor firesc de rezistență la asemenea tentații.

Am putea adapta la discuția noastră termenii binecunoscutei distincții pascalienne între „spiritul de geometrie” și „spiritul de finețe”, așezând, previzibil, sub egida lor radicalitatea, respectiv nuanța. Ajuns aici, nu rezist tentației de a formula câteva întrebări: este posibilă o geometrie a nuanțelor, este imaginabilă o radicalitate fină sau o finețe radicală? S-ar putea reuni, corectându-se și completându-se reciproc, radicalitatea cu nuanța?

*

Paralelismul pe care l-am stabilit până acum între radicalitate și nuanță ne conduce spre răspunsuri negative la toate întrebările de mai sus. Am avea chiar suficiente motive să vorbim de o excludere reciprocă, de incompatibilitate. Cine este radical nu are cum să fie, în același timp, și nuanțat. Suntem ori radicali, ori nuanțați. *Tertium non datur*. De altfel, în reprezentarea comună, radicalitatea reclamă nuanțarea ca pe un contrabalans necesar.

De aici ar urma să deducem natura secundară a nuanței, faptul că ea vine întotdeauna *după*, rostul ei fiind acela de a corecta exagerările, erorile, abuzurile radicalității. Ca și cum cineva ar emite o aserțiune brutală (sau doar vagă) și apoi altcineva ar revizui-o, ar preciza-o, ar ajusta-o, făcând-o acceptabilă. Ar fi vorba, așadar, de două etape distincte: la început radicală și apoi nuanțată. A doua etapă ar fi condiționată de prima; dacă nu avem radicalizare, nu poate exista nici nuanțare.

Desigur că nu împărtășesc această concepție. Nu consider nuanțarea un act adăugat, suplimentar, nu o înțeleg ca „netezire” sau „rotunjire”, ci ca pe o incizie fină între obiecte mentale sau (înlăuntrul lor), ca pe o operație autonomă, deloc superficială, dimpotrivă, aspirând – ca și radicalitatea – la profunzime, la adevăr.